

Zvolenszky Zsófia

Analitikus igazságok és Kripke szemantikai fordulata

„Mint minden metafizikai,
a gondolat és a valóság harmóniája
a nyelv grammatikájában rejlik.”

Wittgenstein, Zettel 55

I. Az analitikus igazságokra azért is érdemes figyelemmel lennünk, mert rávilágíthatnak arra, hogy eddig metafizikainak vélt kérdések valójában szemantikaiak. Ezzel a tanulással írásom könnyen keltheti azt a benyomást, hogy a „nyelvi fordulat” egyik álláspontját próbálom újraéleszteni. A tanulás teljesen helytálló, jóllehet egy egészen más fordulat mellett érvelek.

A cél, hogy végre megértsük az elmúlt fél évszázad – túlzás nélkül mondhatjuk – legmeghatározóbb, ám rendszerint félreértett nyelvfilozófiai fordulata: Saul Kripke 1970-ben tartott *Naming and Necessity* előadásait,¹ amelyek számos metafizikai fogalmat és problémát eredményeztek. A feltételezett metafizikai következmények közül legtöbb delíbiában csupán. Valójában Kripke – a merev jelölők és a metafizikai szükségszerűség fogalmi révén – alapvetően nem metafizikai, hanem szemantikai újítást vezetett be.

II. Tekintélyes előtörténettel bír az analitikus igazságok és a nem-analitikus, azaz szintetikus igazságok megkülönböztetése Leibniz, Locke és Hume filozófiájában. A mi történetünk azonban kezdődjön 1783-ban, Kantnál, aki a következő definíciókat adja: egy szintetikus ítélet² bővíti az alanyban adott fogalmat, míg egy analitikus csupán elemzi. Szintetikus például az, hogy az agglegények az átlaghoz képest kevésbé híznak el, míg analitikus, hogy az agglegények nőtlenek. A két példában közös alany – „agglegény” – fogalma az elhízási hajlamokról hallgat, viszont magában foglalja a nőtlenséget.

Egy évszázaddal később, az 1884-ben megjelent *Az aritmetika alapjaiban* Frege azt javasolja, hogy az analitikus igazság fogalmát építsük az egzaktabb logikai igazság fogalmára (FREGE 1999):

P analitikus igazság =_{df}
szinonimát szinonimára cserélve P átalakítható logikai igazsággá.

Például az „agglegény – nőtlen férfi” szinonimapár felhasználásával a „minden agglegény nőtlen” állításból elérkezünk ahhoz a logikai igazsághoz, hogy „minden nőtlen

¹ Lásd KRIPKE 1980. Magyarul fordíthatjuk „Megnevezés és szükségszerűség”-nek.

² Kant – mind *A tiszta ész kritikájában*, mind a *Prolegomenában* – analitikus és szintetikus ítéletekről beszél. Frege és az analitikus hagyomány későbbi képviselőinek definíciói ellenben analitikus igazságokra, vagyis analitikusan igaz állításokra vonatkoznak.

férfi nőtlen”. Tehát a fregei definíció szerint, akárcsak Kantnál, a „minden aggregény nőtlen” analitikus igazság.

A XX. századi analitikus filozófia (Carnappal az élen) átvette, később (Quine-nal az élen) támadta, és egyben finomította a fregei definíciót (lásd például CARNAP 1947; QUINE 1951). A vita a következő immár közhelynek számító megfogalmazást eredményezte:

P analitikus igazság =_{df} P igazsága szavainak jelentéséből következik.

Továbbfejlesztve egy episztemikus – a megértés fogalmára épülő – definíciót kapunk (lásd például FARKAS–KELEMEN 2002, 92):

P analitikus igazság =_{df} P megértése elégséges ahhoz, hogy P igazságát belássuk.

III. Az olvasó két okból is furcsálhatja, hogy a tanulmány középpontjába az analitikus igazságokat helyezem. Egyrészt az „analitikus”-nak rossz hírért keltették Quine meggyőző érvei az analitikus-szintetikus megkülönböztetés ellen (QUINE 1951): milyen szetrepre tarthatnának számot az analitikus igazságok, ha nem határolhatóak el a szintetikus igazságoktól? Másrészt Kripke írásaiban alig-alig bukkan fel az „analitikus” fogalma. A nemrég magyarul is megjelent „Azonosság és szükségszerűség” című tanulmányában épp csak felveti, hogy a „szükségszerű” és az „a priori” kategóriák mellett megkülönböztethető az „analitikus” is, ám azonnal hozzá is teszi, hogy csak az első kettővel kíván foglalkozni (KRIPKE 1971, 53). A hosszabb *Naming and Necessity* előadáskötetben hasonlóképpen háttérbe szorul az „analitikus”. A szó – többnyire röpké, mellékes említésekben, lábjegyzetekben – összesen kevesebb, mint tízszer fordul elő. Vajon mire világíthat akkor rá Kripke mondandójában?

Állításom ennek ellenére az, hogy az „analitikus” fogalma hasznos heurisztikus eszközt nyújt Kripke jelentéselméletének megértéséhez.

IV. Kripke végeredményben nem is hozakodik elő igazi jelentéselmélettel – ellenkezhet az olvasó –, még csak körvonalaiiban sem! Való igaz: nagyrészt azt hangsúlyozza, hogy a tulajdonnevek jelentése leírásokkal nem adható meg. Szerinte nem állja meg a helyét sem az a felvetés, hogy a tulajdonnév „Anna Regina Reuter” szinonim valamely határozott leírással, például „(a nő, aki) Immanuel Kant anyja”, sem az, hogy a határozott leírás rögzíti, meghatározza a név referenciáját. A leíráselmélet(ek) helyébe Kripke nem javasol alternatívát, hanem csupán két meglátásra tér ki:

- (A) A tulajdonnevek referenciáját (leírások helyett) oksági-történeti láncok rögzítik: az „Anna Regina Reuter” név azért referál egy bizonyos hölgyre, mert a név használatához kapcsolódó kommunikációs lánc hozzá vezet vissza.
- (B) A tulajdonnevek merev jelölők. Vagyis minden lehetséges szituációban (világban), ahol jelölnek valamit/valakit, ugyanazt jelölik.

Lássuk röviden, hogy (B) mit takar! Az „Anna Regina Reuter” név jelöl(t) egy bizonyos hölgyet. Merev jelölő lévén a név őt jelöli egy olyan tényellentétes (kontrafaktuális) szituációban is, ahol családjával Bajorországban marad, soha nem jár Königsbergben és soha nem ismerkedik meg Johann Georg Kanttal, Immanuel Kant apjával. Ebben az elképzelt szituációban Anna *maga* az, aki Bajorországban marad stb. és élete egé-

szen másként alakul, mint valójában. Nem kérdéses, hogy az alábbi (1) mondat pontosan ilyen szituációt ír le, Annáról szól:

- (1) Anna Regina Reuter leélhette volna az életét Bajorországban anélkül, hogy találkozott volna Johann Georg Kanttal.

Ezzel az intuitív – és véleményem szerint forradalmi – meglátásával világít rá Kripke a tulajdonnevek merev jelölő voltára.

A fentiek alapján a nevek jelentéséről nem sokat tudtunk meg. (A) említést sem tesz a nevek jelentéséről, csupán arról, hogy referenciájukat mi határozza meg. (B) pedig annyit köt ki, hogy a tulajdonnevek merev jelölők, referenciájukat megtartják tényelentétes szituációkban is. De hallgat arról, hogy mindezt a nevek *milyen jelentés* révén érik el. Kézenfekvőnek tűnhet, hogy *azonosítsuk* a név jelentését a referenciájával, az „Anna Regina Reuter” név jelentését magával Annával. Kripkét olvasván ezt is szűrték le például a Direkt Referencia elmélet hívei – mint David Kaplan, Scott Soames és Nathan Salmon –, akik ezáltal gyakorlatilag a Mill által képviselt jelentéselmélethez tértek vissza (KAPLAN 1977, 492–497; SALMON 1986; SOAMES 2002).³ Viszont Kripke közvetve elhatárolja magát ettől a lehetőségtől (és szándékosan fenntart egyfajta balladai homályt), amikor az alábbi különbség mellett teszi le a voksát:

- (2) Königsberg = Kalinyingrád
Vagyis: „Königsberg azonos Kalinyingráddal.”
(3) Königsberg = Königsberg.

Kripke álláspontja szerint (2) a posteriori, empirikus igazságot fejez ki, míg (3) a priori, triviális (KRIPKE 1971, 56–60; 1980, 101–105). Jó okunk van azt feltételezni, hogy a (2) és (3) jelentése közti különbség áll annak háttérében, hogy egyikük a posteriori, másikuk a priori. Ezt kizárólag a „Kalinyingrád” és a „Königsberg” nevek jelentésének megkülönböztetésével érhetjük el.⁴ Ez viszont a Direkt Referencia híveinek nem áll módjában

³ A Direkt Referencia elmélet hívei általában nem a tulajdonnevek *jelentéséről*, hanem *szemantikai tartalmukról* beszélnek. Felvetődik viszont a lehetőség, hogy a jelentés több, mint szemantikai tartalom. Ez a felvetés a IV. szakasz érvelésén nem változtat. Hogy miért, arra röviden érdemes kitérnünk.

Ha a Sas utcában állva azt mondom „Itt vagyok”, az „itt” szemantikai tartalma a Sas utca. Az „itt” azonban rendelkezik általános jelentéssel is (amelyet KAPLAN 1977 – karakternek hív): a szó minden egyes alkalommal azt a helyet jelöli, ahol kimondják (persze nincs kikötve a hely nagysága, lehet egy négyzetméternyi, vagy egy négyzetkilométernyi is). A kérdés, hogy megkülönböztethető-e a „Königsberg” és „Kalinyingrád” nevek jelentése az alapján, hogy általános jelentésük különbözik? A Direkt Referencia elmélet szerint nem – a tulajdonnevek esetében az általános jelentésük minimálisan adhat csak többet, mint a szemantikai tartalmuk, ez pedig ahhoz nem lesz elégséges, hogy azonos szemantikai tartalmú tulajdonnevek között különbséget eredményezzen (lásd például SOAMES 2002, 55–56). Ezért van az, hogy a tulajdonnevek jelentésének kérdése a Direkt Referencia elmélet szemszögéből megegyezik a tulajdonnevek szemantikai tartalmának kérdésével, hiszen a tulajdonneveknél az összes jelentéssel kapcsolatos elvárás a szemantikai tartalom fogalmára hárul.

⁴ Kripke szerint valójában mégsem egyértelműen jó ez az érv „Königsberg” és „Kalinyingrád” jelentésének megkülönböztetésére (KRIPKE 1979, 385–388), hozzátéveszi viszont a következőt is: „»Naming and Necessity« never asserted a substitutivity principle for epistemic contexts.” (uo. 404, 10. lábjegyzet.) „A »Naming and Necessity« soha nem foglalt állást egy episztemikus kontextusokra érvényes felcserélhetőségi elv mellett.” Miért fontos hangsúlyozni az elv hiányát? Mert Kripke másképp nem tarthat fenn episztemikus különbséget egy olyan mondatpár tagjai között, mint (2) és (3). Ha ugyanis érvényben volna a felcserélhetőség elve, akkor kimondaná, hogy (2) igazságából (3)-é következik, és fordítva. Ha pedig az elv episztemikus kontextusokban is működne, akkor abból, hogy „a posteriori, hogy (2)” következne, hogy „a posteriori, hogy (3)”, tehát (3) mégsem lehetne a priori, ha (2) a posteriori.

ban, hiszen ők mindkét név jelentéseként egy és ugyanazt a porosz (korábban lengyel, később szovjet, majd orosz) várost tartják számon.

Kripkétől tehát a nevek jelentésével kapcsolatban két megkötést szűrhetünk le: egy tulajdonnév jelentése, bármi legyen is az, merev jelölést biztosít; azonos referenciájú nevek jelentése pedig eltérhet (pl. „Kalinyingrád” és „Königsberg”).

V. Mivel Kripke nem ajánl teljes jelentéselméletet, fontos szemügyre vennünk, hogy szemantikai meglátásainak háttérében milyen elkötelezettségek, feltételezések állnak. Ebben nyújt segítséget és világos, ám eddig fölöttébb elhanyagolt szempontokat, ha tisztázzuk, hogy melyik állítások számíthatnak Kripkénél analitikus igazságnak – amelyek igazsága pusztán jelentésük/megértésük alapján belátható. Ebben a tanulmányban ennél pontosabb meghatározásra nincs is szükségünk. A *Naming and Necessity*-ben elejtett mellékes megjegyzések már így is hatékonyan behatárolják az analitikus igazságok körét. Miközben Kripke hosszan foglalkozik a „szükségszerű” és az „a priori” kategóriák elkülönítésével, az „analitikus”-t mint harmadhegedűst egy stipulatív meghatározás segítségével viszonyítja a két központi fogalomhoz: „[...] kössük ki, hogy egy analitikus igazság valamiképp a jelentéséből fakadóan igaz, és minden lehetséges világban a jelentéséből fakadóan igaz. Akkor pedig egy analitikus igazság egyben szükségszerű és a priori is lesz.” (KRIPKE 1980, 39.)⁵

Röviden tisztázzuk: (a) a lehetséges világokat tényellentétes szituációkként fogjuk fel (mint például a már említett szituáció, amelyben Anna Regina Reuter Bajorországban él); és ennek megfelelően (b) a tényellentétesen (metafizikailag⁶) szükségszerű igazságok azok, amelyek minden világban igazak (ahol a felmerülő tulajdonnév rendelkezik referenciával). Ebben az értelemben a neveket tartalmazó igaz azonosságállítások például mind szükségszerűen igazak. Többek közt a fenti (2) is, hiszen nincs olyan tényellentétes szituáció, amelyben Königsberg nem azonos Kalinyingráddal.⁷

VI. Kripke tehát elkötelezi magát (K) mellett:

(K) Ha egy *P* állítás analitikus, akkor *P* szükségszerű és a priori.

Másképp megfogalmazva ugyanezt, (K) két részre bontható:

⁵ Az eredetiben: „[...] let's just make it a matter of stipulation that an analytic statement is, in some sense, true by virtue of its meaning and true in all possible worlds by virtue of its meaning. Then something which is analytically true will be both necessary and a priori.” Kripke kétszer is visszatér erre a stipulatív meghatározásra (KRIPKE 1980, 56, 21. lábjegyzet; 122) és az „analitikus” fogalmáról egyebet szinte nem is mond.

⁶ Kripke nyomán szokták ezt „metafizikai szükségszerűség”-nek hívni. Alább bemutatásra kerül, hogy – követve Burgess kivételesen éleslátó Kripke-értelmezését – miért tartom ezt félrevezetőnek és hívom inkább a semlegesebb néven „tényellentétes szükségszerűségnek” (Burgess előkészületben; lásd még BURGESS 1998).

⁷ A sokszor ismételt érvt összegzem: a városneveket persze adhatták volna úgy is, hogy a „Kalinyingrád” és a „Königsberg” nevek referenciája más és más. De ez korántsem olyan szituáció, amelyben Kalinyingrád (ahogy valójában használjuk a nevet) nem azonos Königsberggel (ahogy valójában használjuk a nevet). Amennyiben rögzítjük az aktuális szóhasználatot, *minden* tényellentétes szituációban, amelyben a város létezik, (2) igaz. (Lásd KRIPKE 1971, 54–61; 1980, 102–104).

Vajon (2) igaz egy olyan lehetséges szituációban, ahol egyáltalán nincsenek városok? És (2) szükségszerű igazságához az szükséges, hogy minden szituációban igaz legyen, vagy az is elég, ha sehol nem hamis? Ezekről (valamint az úgynevezett erős és gyenge szükségszerűség megkülönböztetéséről) itt nem kell állást foglalnunk. Egyébként a kérdések metafizikai kitérőt rejtenek: fel kell-e tételeznünk valamilyen értelemben Kalinyingrádot/Königsberget egy városmentes szituációban is, hogy igazzá tehessék az azonosságállítását? Lásd a VII. szakaszt, valamint KRIPKE 1971, 49; 1980, 48.

(K1) Ha P nem szükségszerű, akkor P nem analitikus.

(K2) Ha P nem a priori, akkor P nem analitikus.

Vegyük szemügyre mindkettőt.

(K1) szerint bármely kontingens állítás (amely történetesen igaz, de nem szükségszerűen az) egyúttal szintetikus is. Például (4)–(6):

(4) A sèvres-i kilogramm etalon (nevezzük „Etalon”-nak) egy kilót nyom.⁸

(5) Itt vagyok.

(6) Bukephalosz feje (amikor a paripa a nevet kapta) különlegesen nagy volt.

Vegyük sorra, miért kontingensek! Alakulhatott volna úgy is, hogy Etalomból leválik egy darab és csak 95 dekát nyom. Történetesen az V. kerületben vagyok (5) kimondásakor; de éppen akkor tartózkodhattam volna Budán is.⁹ Kellő táplálék hiányában pedig a valójában ökörfejűvé cseperedett (és ennek megfelelően elnevezett) Bukephalosz-ból válhatott volna aprófejű, satnya gebe is.

(K2) szerint *bármely a posteriori azaz empirikus állítás szintetikus*, például (2), (7) és (8):

(2) Königsberg = Kalinyingrád.

(7) Kant anyja Anna Regina Reuter volt.

(8) Az arany sárga fém.

Mind (2), mind (7) nyilvánvalóan a posteriori; (8) ugyanakkor jóval érdekesebb. Érzékelteti, hogy az „analitikus” és az „a priori” kripkei felfogása mennyire eltér Kantétól, hiszen a *Prolegomena*¹⁰ például (8)-at az *a priori analitikus* példajaként említi, míg Kripke a *posteriori szintetikus* állításként tartja számon. Miért gondolja a posteriorinak? Szerinte az arany esetében empirikus felfedezésnek számít, hogy sárga fém. Ezt beláthatjuk, ha rámutatunk: (8) empirikusan megerősíthető avagy megcáfolható. Ehhez pedig elég, ha elgondoljuk a következő hipotetikus lehetőséget: vizsgálatok rávilágíthattak volna arra, hogy a minket körülvevő arany valójában bizonyos kibocsátott gázok eredményeként tűnt eddig sárgának, de légköri változások következtében egy idő után már más színűnek látnánk. Ebben a helyzetben valami váratlan felfedezést tennénk az *aranyról*: ti. hogy bizonyos helyzetben nem sárga, vagy nem tűnik sárgának (a példa szempontjából ez mellékes). Meg sem fordulna bennünk, hogy azt gondoljuk: nem is arany, amit eddig annak hittünk (bővebben lásd KRIPKE 1980, 117–119). Ebben a hipotetikus szí-

⁸ A sèvres-i kilogramm etalon annyiban különleges, hogy ma is ez határozza meg a kilogramm egységét. Ezzel ellentétben a méter definíciója ma már nem egy bizonyos rúd hosszához kötött.

⁹ Kaplan ezzel nem ért egyet (KAPLAN 1977). Viszont nyilvánvaló, hogy (K) fenntartása mellett Kripke nem mondhatja, hogy (5) analitikus igazság, annak ellenére, hogy meggyőző álláspontnak tűnik, hogy (2) igazsága szavainak jelentéséből következik, vagy jelentése alapján belátható.

¹⁰ Kant a *Prolegomenában* így ír (8)-ról: az arany fogalmában benne foglaltatik, hogy az illető „[...] test sárga és fém, [...] éppen ez alkotja fogalmamat, amelyet csak elemezni kellett anélkül, hogy bármi mást tekintetbe kellett volna vennem” (KANT 1999, 21). Kripke ellenvetése, hogy mivel (8) empirikusan cáfolható – az *aranyról* kiderülhet, hogy bizonyos körülmények közt nem is sárga – ezért az arany fogalmának nem lehet része az, hogy sárga. Chalmers olyan kétdimenziós szemantikát javasol, amely külön dimenziókba építi be Kant és Kripke meglátásait (CHALMERS 1997).

tuációban empirikus eredmények megcáfolják (8)-at. Hasonlóképpen empirikus eredménynek számít, ha az ellenkezőjéről bizonyosodunk meg: hogy az arany sárga.

(K1) és (K2) szimultán alkalmazható olyan állításra is, amely egyszerre kontingens és a posteriori. Talán a fenti állítások némelyikével is ez a helyzet. Az egyszerűség kedvéért vegyünk egy teljesen egyértelmű példát:

(9) Kant aggregény volt.

(K1) és (K2) külön-külön, egybehangzóan mondja ki, hogy (9) szintetikus.

A definíciók szemléltetése után térjünk vissza (2)-re, amely nem csak, hogy a posteriori; hanem az V. szakasz végén említett érvek alapján szükségszerű is. A szokásos „□” jelölést alkalmazva a tényellentétes (metafizikai) szükségességre tehát elmondhatjuk, hogy (2□) a *posteriori igazság*:

(2□) □ Königsberg = Kalinyingrád.

VII. Az a posteriori szükségszerűség lehetősége láttán fantáziánk szárnyra kaphat (sokakkal történt így),¹¹ és a következő, alapvetően félrevezető megközelítés felé sodorhat bennünket:

(2□) nem más, mint egy szemantikából adódó metafizikai következmény. Hiszen a tulajdonnevek viselkedéséből, jelentéséből adódó (metafizikai) szükségszerűségről van szó. Ez egyáltalán nem triviális eredmény; bizonyára ára is van: számos súlyos metafizikai kérdés megválaszolását vonja maga után. Például:

- Hogyan feltételezhetjük azt, hogy *rendelkezünk intuíciókkal metafizikai szükségszerűségekre vonatkozóan*? Hogyan férünk hozzá ezekhez az intuíciókhoz? Enélkül hogyan láthatnánk be például (2□) igazságát?
- Mi alapján *azonosítunk tárgyakat, embereket lehetséges világok közt*, például a valós Anna Regina Reuter hogyan azonosítható a felvázolt tényellentétes szituáció szerint Bajorországban élő hölgygel?
- A lehetséges világok közti azonosság kérdésének tisztázásához sokak szerint előfeltétel a *lényegi tulajdonságok, esszenciák feltérképezése*, ami viszont beláthatatlan metafizikai szövevények felé visz. Lényegi tulajdonsága valakinek például az, hogy házas? Azt gondoljuk, nem. És az, hogy ki a biológiai anyja? Többnyire azt gondoljuk, igen. És az, hogy ki szülte? Ezt a kérdést korábban talán nem különböztettük meg az iméntitől, ma viszont már a dajkaterhesség lehetőségét is számba véve jogosan gondolhatjuk: nem lényegi tulajdonsága valakinek, hogy ki hordta ki. Sok efféle kérdésre nincs egyértelmű válaszunk, vagy tartunk attól, hogy egyértelmű válasz nem is létezik, vagy éppenséggel jó esélyt tulajdonítunk annak, hogy a véleményünk idővel módosul, akárcsak a „ki szülte?” kérdésnél. Érdemes itt megjegyezni, hogy amennyiben azt a plauzibilis álláspontot képviseljük, hogy Kantnak lényegi tulajdonsága, hogy Anna Regina Reuter a

¹¹ Példákat nem is érdemes sorolni, hiszen szinte mindenki – alkalmanként maga Kripke is – úgy vélte, hogy a kripkeanus nézetek egyik vagy másik metafizikai kihívást maguk után vonják. David Lewis – egyébként briliáns – nézeteihez különösen sok metafizikai vargabetű köthető (lásd például Lewis 1973; 1986). Szinte egyedülállóan tisztánlátó példaként emelném ki Burgess írásait (BURGESS 1998, megjelenés előtt).

(biológiai) anyja, akkor (7)-et (2)-höz hasonlóan a posteriori *szükségszerű* igazságnak tartjuk. (Lásd KRIPKE 1980, 110–113; erre a példára még visszatérünk.)

- *Hogyan tarthatunk fenn esetleges létezőkről szükségszerű igazságokat?* (2□) igazságának összeegyeztethetőnek kell lennie azzal, hogy Kalinyingrád – mint minden más város, tárgy, ember – létezése nem szükségszerű.
- *A logikailag vagy analitikusan lehetséges világok halmazának milyen leszűkítésével kapjuk meg a metafizikailag lehetséges világokat?*¹² Hiszen nyilvánvaló, hogy léteznek olyan szükségszerű igazságok, amelyek nem analitikusan igazak, például „Königsberg = Kalinyingrád”. Vagyis: az analitikusan/logikusan lehetséges világok közt van olyan, amelyben a „Königsberg = Kalinyingrád” állítás hamis; míg ugyanez az állítás minden metafizikailag lehetséges világban igaz.

Valójában nincs szó előttünk tornyosuló metafizikai feladatokról, mint ahogyan hatalmas, szubsztantív metafizikai eredményekről sem beszélhetünk. (2□)-ben ugyanis – a posteriori volta ellenére – nincs semmi meglepő, viszont metafizikai érdekességgel sem bír.

VIII. (2□) trivilitására fény derül, ha számba veszünk egy olyan állítást, amelyet Kripke analitikus igazságnak fogna fel, és amely egyben a priori és szükségszerű is:¹³

- (2→) Königsberg = Kalinyingrád →¹⁴ □ Königsberg = Kalinyingrád
Vagyis: „Ha Königsberg és Kalinyingrád azonosak, akkor szükségszerűen azonosak.”

(2→) analitikus abban a hozzávetőleges értelemben, ami Kripke céljainak tökéletesen megfelel: pusztán a tulajdonnevek jelentésének jellegzetességei alapján beláthatjuk, hogy (2→) igaz; hiszen a nevek jelentésének része, hogy merev jelölők; (2→) pedig bármely két merev jelölőre igaz.¹⁵ Másképpen: (2→) igazságáról meggyőződhetnénk még akkor is, ha a „Königsberg” és „Kalinyingrád” nevekről kizárólag azt tudnánk, hogy individuumokat, vagyis egyedi dolgokat jelölnek. (A márkanevekkel például más a helyzet.)¹⁶ Hiszen beláthatjuk: bármire használják is ezeket a neveket – lehet az város helyett szobor vagy személy – akkor, amennyiben a valós használatot rögzítjük, (2→) igazsága garantált.

(2→) vizsgálatok érdemes szem előtt tartanunk azt, hogy egy *analitikus* állítással van dolgunk.¹⁷ Így elkerülhetünk egy újabb metafizikai mellékvágányt, ami így szól-

¹² A tényellentétes (metafizikai) szükségszerűség Kripke által bevezetett fogalmával kapcsolatban ez központi kérdés volt, hiszen a logikai vagy analitikus szükségszerűség alapvető fogalomnak számított egészen a 60-as évekig (lásd például CARNAP 1947; QUINE 1953).

¹³ (K) alapján persze (2→) analitikus állításként nem is lehetne más, mint a priori és szükségszerű.

¹⁴ Az átláthatóbb jelölés kedvéért a „ha [...] akkor [...]” konnektívumot jelölöm „→”-lal, közöséges materiális implikációt értve rajta.

¹⁵ Bár Kripke maradéktalanul egyetért ezzel, említést alig tesz róla. (Lásd viszont KRIPKE 1971, 44; 1980, 109.)

¹⁶ A márkanevet (például a „Dunakavics” cukorkanevet) szándékosan zártam ki. Ezek nem individuumokat jelölnek, hanem sokkal inkább az úgynevezett természetes fajták (például víz, tigris) neveire hasonlítanak. A természeti fajták rendkívül érdekes párhuzamokat, kérdéseket vetnek fel Kripke megfontolásai alapján, ugyanakkor a felmerülő kripkei javaslatok elhamarkodottak, tisztázásuk egy külön tanulmányt érdemel.

¹⁷ Kripke foglalkozik ugyan a (2→)-féle kondicionális állításokkal, viszont a hangsúlyt az „a priori” és a „szükségszerű” elhatárolására fekteti. Sokkal hasznosabb lett volna, ha kiemeli, hogy ez a kondicionális mondat analitikus igazságot fejez ki (KRIPKE 1971, 56–57).

hatna: „Nicsak, micsoda metafizikai eredményre bukkantunk – minden igaz azonosságállítás metafizikailag szükségszerű! Vajon mi garantálja ezt? És hogyan lehetünk biztosak abban, hogy tényleg így van? És egyáltalán: mit értünk szükségszerű azonosság alatt?” És így tovább. Tartsuk észben tehát, hogy (2→) analitikus igazság, így elkerülve a mellékvágányt.

Még fontosabb, hogy belássuk: az a posteriori (2□)-ban semmi váratlan nincs. Az analitikus, tehát a priori (2→) utótagjaként egy egyszerű modus ponens lépéssel kapjuk meg. Mivel az előtag igazsága szintetikus és a posteriori (hiszen Königsberg és Kalinyingrad azonossága empirikus, felfedezhető tény), (2□) mindkét tulajdonságot „örökli”. Így jutottunk el, kizárólag nyelvi alapokról, (2→)-tól egy a posteriori szintetikus és szükségszerű igazsághoz. Kis csomaggal (csak kézitáskával) utaztunk, metafizikai elkötelezettségeket nem vettünk a vállunkra, viszont érkezéskor sem tűnt elő – a semiből, varázsütésszerűen – valami izgalmas metafizikai pikantéria. Csak annyink van, amivel elindultunk, kicsit átcsomagolva (ráfér egy kis vasalás, újrahajtogatás).

IX. A kételkedő olvasó fejében megfordulhat, hogy igenis eljutottunk metafizikai érdekességekhez, csak én próbálok eltussolni. Felmerül az alábbi gondolatmenet:

(7) alapján kialakíthatjuk az a posteriori, szintetikus (7□)-t:

(7□)□ (Kant anyja Anna Regina Reuter volt)

Emlékezzünk csak, hogy (2□)-hoz hasonlóan Kripke fenntartja (7□)-t is (lásd VII. szakasz, fent). De hogyan is tagadhatnánk le, hogy az efféle állítás metafizikai elkötelezettséget hordoz? Hiszen azt állítja, hogy számos egyéb tulajdonságával ellentétben Kantnak szükségszerű tulajdonsága, hogy a (biológiai) anyja ki volt.

Válaszom erre az, hogy – elfogadván, hogy Kant anyja tényleg Anna Regina Reuter volt – *csak annyira áll biztos lábakon (7□) a posteriori, szintetikus igazságként, mint az alábbi (7→) a priori, analitikus igazságként.*

(7→) Kant anyja ARR → □ Kant anyja ARR

Vagyis: „Ha Kant anyja ARR volt, akkor Kant anyja nem is lehetett volna más, mint ARR”.

Két lehetőség áll fenn. Vagy átgondolva az „anya” fogalmát és a nevek működését belátjuk, hogy (7→) igaz. Akkor ellenben (7□) nem számít szubsztantív metafizikai eredménynek, hanem (2□)-hoz hasonlóan nyelvi megfontolásokból levezethető, triviális következmény csupán. Vagy pedig (7→) alól végképp kicsúszik a biztos talaj, és Kripke sem könyvelhetné el igazságként, és nem növelhetné a bizalmunkat (7→) vagy (7□) iránt.

X.¹⁸ A két kondicionális állítás, (2→) és (7→) szembeállítására rávilágít az előbbi kitértett helyzetére: Kripke szemantikai megfontolásainak fényében egyértelműen beláthatjuk, hogy (2→) analitikus igazság. Ha végiggondoljuk, hogy a nevek hogyan működnek,

¹⁸ Külön köszönettel tartozom Danka Istvánnak és Varasdi Károlynak, akik éleslátó kérdésekkel és egy fontos helyesbítéssel vettek rá arra, hogy a X. szakaszt ebben a részletességben és mélységben kidolgozzam és átlássam.

s referenciájuk hogyan alakul tényellentétes szituációkban, akkor rögvest világossá válik, hogy $(2 \rightarrow)$ igaz. Ráadásul vannak más, hasonlóan egyértelmű analitikus igazságok, amelyek a szükségszerűség *hiányáról* számolnak be, például a következő:

$(4 \rightarrow)$ Etalon pontosan 1 kilogrammot nyom $\rightarrow \diamond$ Etalon tömege 99 dekagramm.¹⁹
Vagyis: „Még ha Etalon pontosan 1 kilogrammot is nyom, a tömege lehetne ennél egy dekagrammal kevesebb is”.

Az alábbiak alapján belátható $(4 \rightarrow)$ igazsága: (a) „Etalon” egy tulajdonnév; (b) a tulajdonnevek egyedi dolgokat, individuumokat (tárgyak, személyek, városok, platina-iridium hengerek stb.) jelölnek; és (c) ezek az individuumok olyanok, hogy tömegük csekély változását „túlélhetik”.

Az olvasó ezen a ponton gyanakodni kezdhet:

Hogyan tarthatjuk $(4 \rightarrow)$ -t *analitikusnak*, ha igazságát részben (c)-re alapoztuk, ami viszont az individuumok metafizikájáról szól? (c) szerint az individuumok tömege csekély mértékben változhat; *bármely* valójában egykilós individuum létezésével összeegyeztethető, hogy valahogyan 1 dekagrammot veszít a tömegéből. (c) egyértelműen igaz, de a nyelvel, jelentéssel kapcsolatos megfontolások körén kívül esik.

Mielőtt – elhamarkodottan – elvetjük azt a lehetőséget, hogy bizonyos metafizikai megfontolások is alapul szolgálhatnak analitikus igazságokhoz, tegyünk fel egy kérdést: „Létezik egyáltalán metafizikai következményektől mentes szemantikai állítás a tulajdonnevekről?” A válaszom meglepő: nem létezik. A tulajdonnevek szemantikájának része, hogy tárgyak, személyek, városok jelölőiként működnek. Ez esetben pedig a szemantika az individuumok természetét nem hagyhatja említés nélkül. Ezekről a szemantikai kitételektől ne várjunk semmi érdekeset vagy meglepőt. Nem határozzák meg például azt, hogy a tárgyak milyen körülmények közt „élük túl”, ha feldarabolják őket, vagy veszítik el tömegük felét. Nem határozzák meg azt sem, hogy az emberek létezése mikor kezdődik: a petesejt megtermékenyítésével, a szedercsíra-állapottal vagy a születéssel? A szemantikai kitételek kimondják ellenben, hogy az individuum egyes tulajdonságait nélkülözheti – egyrészt létezhetett volna úgy is, hogy az adott tulajdonsággal soha nem rendelkezik, másrészt létezhet a továbbiakban az adott tulajdonság nélkül is. Az individuumoknak egyértelműen nélkülözhető tulajdonsága például az, hogy pontosan 1 kilogrammot nyomnak, és ezt nyilvánvalóvá teszi a „pontosan 1 kilogrammot nyom” jelentése. (c) tehát olyan metafizikát feltételez – az individuumok minimális metafizikáját –, amire a szemantika is kitér. Akkor pedig fenntarthatjuk, hogy $(4 \rightarrow)$ *analitikus* igazság.

Az individuumok minimális metafizikája hézagos; körvonalaknál többet nem biztosít. Ezért aztán nem határozza meg az individuumok esszenciáját, csupán nyilvánvaló, és következésképpen érdektelen információkat biztosít: az individuumok minimális metafizikája alapján kiderül, hogy egy személy nyomhatna valamivel többet, születne egy másodperccel később, mint valójában, vágathatná a haját rövidebbre; az

¹⁹ „ \diamond ” a szokásos „lehetséges, hogy” operátor, amely definiálható „ \square ” segítségével is mint „ $\sim \square \sim$ ”.

viszont már nem, hogy az illető nyomhatna-e egy tonnával többet, válhatna-e belőle neves filozófus, vagy létezhetne-e test nélküli lélekként.²⁰

Általánosabb tanulság, hogy a tulajdonnevek szemantikája metafizikát is feltételez. Ezzel a „nyelvi fordulat”-ot részben visszafordítottuk: *sok szemantikai állítás részben metafizikai*. Továbbá fény derült arra is, hogy miért *nem* hívom szemantikai állításnak ($2\Box$)-t („ \Box Königsberg azonos Kalinyingráddal”). Egyetértek Kripkével abban, hogy ez egy metafizikai állítás. Hangsúlyozom ellenben, hogy ez egy *triviális* metafizikai állítás, mivel szemantikai megfontolásokból következik. Ha jobban megnézzük, nem tartogat újdonságot ahhoz a minimális metafizikához képest, amit a szemantika már eleve tartalmaz.

Egyébként az analitikus igazságokról elmondható, ez alól ($2\rightarrow$) és ($4\rightarrow$) sem kivétel. Egyrészt individuumok neveire vonatkozó analitikus szuper-igazság, hogy az azonos referenciával rendelkező nevek jelölete szükségszerűen azonos; ennek konkrét esete ($2\rightarrow$). Másrészt az individuumok tömegére vonatkozó analitikus szuper-igazság, hogy bármi vagy bárki legyen is az individuum, tömegének 1 százalékos csökkenése mellett is létezhet; ennek konkrét esete ($4\rightarrow$).

XI. Fenntartom tehát, hogy ($4\rightarrow$) analitikus igazság. Az előző kondicionálisokhoz hasonlóan ($4\rightarrow$)-ból és abból az a posteriori, szintetikus igazságból, hogy Etalon egykilós, modus ponenssel eljutunk egy újabb a posteriori, szintetikus igazsághoz, amely kimondja, hogy Etalon súlya lehetett volna 99 dekagramm (egy tényellentétes szituációban):

($4\Diamond$) \Diamond Etalon 99 dekagrammot nyom.

Nézzünk néhány további példát nélkülözhető tulajdonságokról:

- Egy aggregény – többek közt Kant – megnősülhetett volna.
- Bukephalosz feje lehetett volna birkafej nagyságú is.
- Königsberg lehetett volna litván város (abban az értelemben, hogy csatolhatták volna Litvániához).

Mindezeket ($4\Diamond$) mintájára is felírhatjuk. Igazságukat ($4\Diamond$)-éhoz hasonlóan az individuumok minimális metafizikája szavatolja.

Szép számmal vannak ugyanakkor olyan tulajdonságok, amelyek szükségszerűségéről megoszlanak a vélemények; vagy a felvetés olyan, hogy egyáltalán nem is tudunk elképzelni egyértelmű választ. Például:

- Bukephalosz feje lehetett volna mókusfej nagyságú?
Milyen lehetséges fejméretsavót tulajdoníthatunk Bukephaloszhoz? A mamutfej nagyságú fő már bizonyára kívül esik; a hangyafej nagyságú szintén. Vajon a mókusfej nagyságú fő belefér még?
- Bukephalosz szükségszerűen volt ló, vagy lehetett volna öszvér is?
A fogas kérdés így hangzik: amennyiben kivitelezhető, hogy a Bukephalosz-embrióból genetikai beavatkozás útján tudósok öszvért állítanak elő, akkor az illető öszvér Bukephalosz vagy sem?

²⁰ Van Inwagen fontos és világos szempontokat ad ahhoz, hogy mit határoz meg egy ilyen minimális individuum metafizika, és mit nem (VAN INWAGEN 1998).

- Königsberg szükségszerűen kikötőváros, vagy alakulhatott volna úgy, hogy minden oldalról szárazföld határolja?
Képzeljük el, hogy tektonikus mozgások eredményeképpen Königsberg tengerpartja a Visztula-öböl határában évmilliókkal ezelőtt szárazföldként alakul ki. Akkor lehetne a megfelelő helyen létrejött város Königsberg? Vagy szükségképpen valami más városról volna szó – hasonlítsa története, kultúrája, neve bármennyire is a valós Königsbergéhez?
- Születhetett volna Immanuel Kant a középkorban?
Itt elővehetők az időutazással, az eredet szükségszerűségével kapcsolatos spekulációk.

Ezek eldöntésében az individuumok minimális metafizikája semmiféle támpontot nem ad. Egyértelmű válasz hiányában aggály merülhet fel a lehetséges/tényellentétes világok rendszerével, a tényellentétes szükségszerűség fogalmával, a világok közti azonossággal, a lovak, városok, emberek esszenciájával kapcsolatban. Mégis szembe-szűnünk kell összetett metafizikai kérdésekkel?

XII. Megismétlem: szükségtelen metafizikai mellékvágányokról van szó.

A megoldás: elég felmérnünk, hogy bizonyos szükségszerűségről és lehetőségről szóló állítások *mit jelentenek*, és nem kell aggódnunk amiatt, ha nem tudjuk, vagy tudhatjuk, hogy igazak-e, vagy sem. Egyértelmű, hogy a „Kant megnősülhetett volna” és a „Kant születhetett volna a középkorban” állítások mit mondanak, jelentésük miben rejlik: Kantról magáról állítják, hogy az élete alakulhatott volna másképp, mint valójában. Ezt a bizonyosságot nem ingatja meg az sem, ha a második állításról nem áll módunkban eldönteni, hogy igaz, vagy hamis.

Ezzel egy fölöttébb érdekes meglátáshoz érkeztünk: a tulajdonnevek – „Kant”, „Königsberg” – biztosítják, hogy individuumokról, vagyis személyekről, városokról beszélhessünk tényellentétes szituációkban. Mindez a szemantika szempontjából egyszerű művelet. Egy név olyan referenciát feltételez, akinek/amelynek egyszerűen, minden metafizikai fortély nélkül összetett tulajdonságok tulajdoníthatóak – hogy az anyja *szükségképpen* Anna Regina Reuter volt, hogy megnősülhetett volna, hogy születhetett volna korábban. Ebben a felismerésben rejlik véleményem szerint a valódi kripkei újítás, amelyre Kripke maga tökéletlenül és félrevezetően a nevek merev jelölőségével próbál rávilágítani.

A metafizikai szükségszerűség fogalmának bevezetése valóban fordulatot jelentett. De félreértés volt azt gondolni, hogy a fordulat szubsztantív metafizikai kérdések, elkötelezettségek felé nyit utat. Annak ellenére, hogy a Kripke által bevezetett fogalom tényellentétes, vagy metafizikai szükségszerűségről szól, valójában egy *szemantikai alapú* szükségszerűség-fogalmat kaptunk Kripkétől. Számolhatunk olyan tényellentétes szituációkról szóló állításokkal, hogy „Königsberg és Kalinyingrád szükségképpen azonosak”, és hogy „Kant megnősülhetett volna”, de ezeket olyan analitikus igazságok támasztják alá, amelyek a tulajdonnevek működéséről árulkodnak: „Ha Königsberg azonos Kalinyingráddal, akkor a két név szükségképpen azonos individuumot jelöl”, „Ha Kant agglégény volt, attól még alakulhatott volna úgy is, hogy megnősül”. A nevek referenciájuként jóval összetettebb egységet (individuumokat) feltételeznek, mint amilyen valakinek, például Kantnak a tényleges életútja. Az „Immanuel Kant” név referenciája egy személy, akinek a sorsa, bizonyos tulajdonságai alakulhattak volna más-

képp is. A hangsúly az „egy”-en van, hiszen a szemantika által biztosított *egységről* van szó. Az efféle egységekkel persze egy kis metafizikát is becsomagoltunk útravalóul. Viszont – ahogyan a háttérben húzódó analitikus igazságok emlékeztetnek erre – a kofferünkben kutatva nem találunk több muníciót, mint amit induláskor beletettünk. A mesék birodalmán kívül ez már csak így van – a metafizikai munícióval is.²¹

IRODALOM

- BURGESS, John 1998. Quinus ab Omni Nævo Vindicatus. In A. A. Kazmi (ed.): *Meaning and Reference: Canadian Journal of Philosophy Supplement*, 23, 25–65.
- BURGESS, John (megjelenés előtt). Saul Kripke, *Naming and Necessity*. In John Shand (ed.): *Central Works of Philosophy*. 5. vol. London: Acumen Publishing.
- CHALMERS, David J. 1997. *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- CARNAP, Rudolf 1947. *Meaning and Necessity*. Chicago: Chicago University Press.
- FARKAS Katalin – KELEMEN János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron.
- FREGE, Gottlob 1999. *Az aritmetika alapjai*. Ford.: Máté András. Budapest: Áron.
- KAPLAN, David 1989. Demonstratives. In J. Almog – J. Perry H. – Wettstein (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press. 481–563.
- KANT, Immanuel 1999. *Prolegomena*. Ford.: John Éva, Tengelyi László. Budapest: Atlantisz.
- KANT, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Budapest: Atlantisz.
- KRIPKE, Saul 2004. Azonosság és szükségszerűség. Ford.: Csaba Ferenc. In Farkas Katalin – Huoranszki Ferenc (Szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös. 39–68.
- KRIPKE, Saul 1980. *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- KRIPKE, Saul 1996. A Puzzle about Belief. In A. P. Martinich (ed.): *Philosophy of Language*. 3. vol. Oxford: Oxford University Press.
- LEWIS, David 1986. *The Plurality of Worlds*. Oxford: Basil Blackwell.
- LEWIS, David 2004. Lehetséges világok. Ford.: Hunyady András. In Farkas Katalin – Huoranszki Ferenc (Szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös. 91–98.
- QUINE, Willard Van Orman 1953. Referencia és Modalitás. Ford.: Eszes Boldizsár. In Forrai Gábor (Szerk.): *Villard Van Orman Quine: A tapasztalattól a tudományig*. Budapest: Osiris.
- QUINE, Willard Van Orman 1999. Az empirizmus két dogmája. Ford.: Faragó-Szabó István. In Forrai Gábor – Szegedi Péter (Szerk.): *Tudományfilozófia*. Budapest: Áron. 131–151.
- SALMON, Nathan 1986. *A Puzzle about Belief*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- SOAMES, Scott 2002. *Beyond Rigidity: The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford: Oxford University Press.
- VAN INWAGEN, Peter 1998. Modal Epistemology. *Philosophical Studies*, 92, 67–84.

²¹ Szeretném megköszönni Danka István, Geréby György, Miklósi Zoltán, Pap András László, Papp Gábor, Pogonyi Szabolcs, Simonyi András, Tözsér János és Varasdi Károly megjegyzéseit. A tanulmány az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport támogatásával készült.

